

تحلیل مردم‌شناختی مراسم مذهبی الله الله حسینیه وینا (مراسم احرام بستن) در شهرستان مراغه

وحید رشیدوش^{۱*}

چکیده

برگزاری مراسم گوناگون اجتماعی شامل سوگواری، جشن‌ها و اعیاد از مهم‌ترین خصوصیات جوامع انسانی است که اجرای آن‌ها از زمانه‌ای کهن تا به امروز استمرار داشته است. در همه جهان به خاطر مناسبت‌های خاص، روزها و ماه‌هایی از سال را برای انجام آداب و رسوم معین اختصاص می‌دهند. بررسی و شناخت مراسم سوگواری اعم از مذهبی، ملی یا خانوادگی در شمار فرهنگ‌عامه محسوب می‌شود که یکی از زمینه‌های پژوهش در علم مردم‌شناسی است. اجرای مراسم و آیین‌های مذهبی، میراث اجتماعی جامعه را ابقا می‌کند و ضمن غنی‌سازی فرهنگ و همبستگی ارزش‌های پایدار، آن را به نسل‌های آینده انتقال می‌دهد. یکی از مراسمی که در پیوند و همبستگی اجتماعی شیعیان و به خصوص ایرانیان نقش اساسی را ایفا می‌کند، مراسم ماه محرم می‌باشد. آداب و رسوم حاکم بر عزاداری‌های مذهبی سالار شهیدان یکی از دیدنی‌ترین و عرفانی‌ترین مراسم شهرستان مراغه محسوب می‌شود. از مهم‌ترین این مراسم، آیین احرام‌بندی یا آئین الله الله حسینا وینا است که در صبح روز عاشورا با حضور خیل عظیم هزاران نفر از عزاداران برگزار می‌شود. در این راستا، هدف از پژوهش حاضر که به روش کتابخانه‌ای و میدانی صورت گرفت است، بررسی و مطالعه مردم‌شناختی مراسم آئین مذهبی و سنتی الله الله حسینا وینا در این شهرستان می‌باشد.

واژگان کلیدی: آئین عزاداری، سوگواری، حادثه کربلا، مراسم الله الله حسینیه وینا، شهرستان مراغه.

۱- استادیار و عضو هیات علمی دپارتمان مردم‌شناسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی (rashidvash@yahoo.com)

در طول تاریخ بشر حوادث تلخ بسیاری رخ داده که به لحاظ کمیت و کیفیت از ابعاد و سطوح گوناگونی برخوردار بوده و طبعاً آثار و نتایج متفاوتی نیز در عرصه حیات انسانی در پی داشته است. دین مؤثرترین عامل تحولات روحی و اجتماعی در بستر زمان و حقیقی‌ترین واقعه تحقق‌یافته در عرصه تاریخ بشری است. در کنار این حقیقت واقعیت‌های تاریخ که بخش گسترده‌ای از آن‌ها به دست انسان‌های معتقد و دیندار رقم خورده‌اند دوشادوش فرهنگ ملل در بستر زمان مجموعه‌ای هدفدار را تشکیل می‌دهند. فرهنگ حاکم بر خاستگاه ادیان و گسترش تفکر و باورها و اعتقادات دینی در میان سایر ملل منجر به اشتراکات بینش دینی و فرهنگ ملی در هر جامعه شده و آثار متنوعی را از خود بروز داده است. مثلاً دین اسلام در میان شبه‌جزیره هند، آسیای دور، ایران و ملل غرب در تعامل با فرهنگ‌های متنوعی آن سرزمین‌ها، جلوه‌ای خاصی از دینداری را به وجود آورده‌اند که ناشی از همین ارتباط متقابل می‌باشد. (علیرضایی جاهد، ۱۳۹۵: ۱۲) یکی از حوادث مهمی که تأثیر عمیقی بر جامعه ایرانی اسلامی داشته است حادثه کربلا است. این حادثه به دلیل کیفیت واقعه، هویت و اهداف از تأثیر ژرف وسیع و ماندگاری در جوامع اسلامی برخوردار گردیده است. مورخان و نویسندگان بسیاری به تشریح و کالبدشکافی این واقعه پرداختند و از آن با عناوین و نام‌های بسیاری همچون حادثه کربلا، قیام حسینی، نهضت عاشورا، مکتب عاشورا و... یاد کردند. مراسم نمادها در این فرهنگ بیانگر مصادیقی گسترده و ژرف هستند. گویی نمادها و اشکال بی‌زبان در این فرهنگ همچون زبانی گویا، عظمت واقعه کربلا را به فریاد در آورده‌اند. البته این نمادهای به ظاهر ساده، اغلب با هاله‌ای از تقدس اعتقادی و اسطوره همراه‌اند و در یک نگاه کلی مراسم ماه محرم سرشار از این نشانه‌های نمادین است که در دسته‌گردانی‌ها و شبیه‌خوانی‌ها جلوه می‌کند. این نمادها در مجاورت با رنگ، آهنگ، شعر و حتی نقاشی و پرده‌ها ظهور می‌نمایند و بعضی از این نمادها به‌مرور زمان از قالب نمادین خارج و در قالب یک رسم و یک باور می‌نشینند. دسته‌گردانی در قالب یک الگوی کهن در اصل و بنیان خود حرکتی است در جهت تحرک بخشیدن به مردم و زمانی که دسته‌گردانی با نوحه‌ها ادغام می‌شود و پاها بر زمین کوبیده و شمشیرهای چوبین در هوا گردانده می‌شود، گویی صف‌آرایی در مقابل دشمن صورت می‌پذیرد و حرکات ملایم دسته‌گردانی تبدیل به خروش نمادین می‌گردد که اغلب جلوه‌ای حماسی دارند. این دسته‌گردانی در اولین روزهای محرم رنگ و بوی حریت و آزادگی دارد که در شب شام غربیان، نمادی خونین و غریبانه می‌گیرد و دسته‌های در پناه لرزان نورهای شمع با حالتی خمیده و سر در گریبان فضای غمگینانه، کربلا را متصور می‌کنند. گویی چشم‌ها نگران و برای یافتن گمشدگان جستجوگر است و این فرهنگ قرن‌ها با پیچ‌وتاب تاریخ همچنان سیال، زنده و جاری در عروق ملت ایران شکل گرفته است و در آذربایجان به‌عنوان شهر (ام‌الهیات) در عزای حسینی تقریباً از دهه آخر ماه ذی‌الحجه (بعد از عید قربان) مملو از پرچم و بیرق‌های سبز، سرخ و سیاه می‌گردد و سر درب امامزاده‌ها، تکایا، مساجد و حتی منازل به آن‌ها ملبس می‌گردد و این چنین شور محرم در قالب رنگ‌ها در جریان زندگی رهانیده می‌گردد و پرچم عزای حسینی قرن‌ها است به همت عاشقان در اهتزاز است و افراشته می‌ماند.

۲- سوگواری و کارکرد آن

تمام ملت‌ها در چارچوب جامعه‌ای با مشترکات مربوط به خودشان، فرهنگ و آداب‌ورسوم و سنن خاصی دارند. در عرصه تحقیق می‌توان چنین واقعیتی را در بکرترین قبایلی که به دست کاشفان یافت شده‌اند مشاهده کرد. این فرهنگ در تمام زوایای زندگی انسان جاری بوده و ریشه در اعماق تاریخشان دارد و مردمان هر جامعه نسبت به این آداب و سنن دلبستگی‌ها و علائقی دارند که در بعضی موارد به‌عنوان امری مقدس تلقی می‌شود. (علیرضایی جاهد، ۱۳۹۵: ۳۴) مراسم سوگواری در هر جامعه به مناسبت مرگ فردی از خانواده اجرا می‌شود که نحوه و چگونگی اجرای آن به عوامل از قبیل نقش اجتماعی اقتصادی، سیاسی، اعتقادی و ... فرد متوفی در جامعه، شرایط سنی و جنسی شخص متوفی، نحوه و چگونگی مرگ شخص متوفی، ضوابط و دستورالعمل‌های اعتقادی، نگرش و طرز تلقی جامعه از مرگ بستگی دارد. مرگ را می‌توان تغییر از حالتی به حالت دیگر تلقی کرد که اجباری بوده و در اختیار انسان نیست. آگاهی از این تغییر شرایط پیچیده‌تری را در زندگی انسان به وجود آورده است. مرگ یک حالت شناخت عینی از واقعیات جهان را به انسان منتقل ساخته و آن را نوعی ضایعه جبران‌ناپذیر تلقی کرده است (مورن، ۱۳۷۰: ۱۰۳). پذیرش مرگ به‌عنوان یک واقعیت در زندگانی انسان به معنی پذیرش غیبت فرد از جامعه است. از نظر اسلام مرگ جدایی روح از بدن است برزخ زندگی محدود است که واسطه‌ای در میان زندگی دنیا و آخرت است؛ یعنی انسان پس از مرگ مورد بازرسی قرار می‌گیرد و اگر نتیجه اعمالش خوب باشد زندگی شیرینی در بهشت در انتظار اوست. (راوندی، ۱۳۷۱: ۳۲۲)

مراسم تدفین و سوگواری به‌عنوان یک پدیده عمومی از جوامع ابتدایی تا متمدن به روش‌های گوناگون انجام می‌گیرد. آیین‌های که برای افراد متوفی برگزار می‌شود ریشه در الهامات مذهبی دارد. (رضی، ۱۳۵۵: ۵۳۷) پذیرش حادثه مرگ به‌عنوان یک واقعیت و اعتقاد به روح و در نتیجه پیدایش اندیشه و عمل تجلیل از نیاکان و بزرگان ارتباط عمده دین و شعائر دینی را با آداب و سنن اجتماعی نشان می‌دهد؛ زیرا کارکرد اساسی انسان در پدیده مرگ اعتقاد به جاودانگی انسان است که از تسلیم او در برابر

مرگ و تباهی جلوگیری می‌نماید. یکی از عمده‌ترین شیوه‌های این مبارزه اجرای مناسک و آداب سوگواری است که کارکرد اساسی آن از طریق تقدس بخشیدن به سنت تحقق پیدا می‌کند. روی هم رفته سوگواری و رفتارهای جاری را که بلافاصله پس از مرگ کسی در بین بازماندگانش خودنمایی می‌کند می‌توان به‌عنوان الگویی از اعمال مذهبی مورد توجه قرار داد. انجام مراسم سوگواری متضمن ایجاد یک نظام یا سازمان اجتماعی است که به‌طور هم‌زمان و بر اساس فرهنگ و سنن پیشینیان و متناسب با نقش و منزلت اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و مذهبی شخص متوفی تشکیل می‌گردد.

۲- آیین‌های سوگ دینی و مذهبی

در کلیه مراسم و آیین‌های مربوط به سوگ و سوگواری آنچه از اهمیت ویژه برخوردار است عبارت از رعایت اصول و میانی مذهبی، نقش و منزلت اجتماعی دینی شخص متوفی، توجه و تأکید بر محاسن خدمات و اندیشه‌های او و بالاخره تبلیغ برای استمرار حیات اجتماعی و تقویت همبستگی و انسجام جامعه است. با بررسی اجمالی در زندگی اجتماعی جوامع مختلف این واقعیت آشکار می‌شود که موجد و منشأ درام‌های هیجان‌انگیز در زندگی آنان شاعر و مراسم دینی بوده است. (چلکووسکی، ۱۳۶۷: ۳) اجرای مراسم سوگواری در واقع مجموعه‌ای تلفیقی از پدیده‌های سنتی و مذهبی را به شیوه‌ای تصویری در قالب حرکات متقارن موزون متعادل و هم آهنگ به‌منظور بیان رسالتی انسانی اخلاقی و ارزشی در هم می‌آمیزد تا بدین‌سان ضامن حفظ بقاء و تداوم ارزش‌های انسانی و خداپسندانه و ترویج و گسترش صلح‌دوستی جوانمردی شجاعت دفاع مقابله مقاومت و مبارزه انسان‌ها در برابر ظلم و ستم و ناملایمت و زورگویان گردد و با تکریم و تجلیل نمودن از فقدان شخصیت‌ها و انسان‌های مصلح و خداجو، دلاور، رشید، متهور و مورد احترام اقشار مردم ندای اتحاد، وحدت، برابری و عدالت را سر می‌دهند. (جلیلیان، ۱۳۶۹: ۹۱) پدیده اجتماعی به خصوص آن‌ها که ریشه در بینش و نیازهای معنوی جامعه دارند و مورد حمایت و پشتیبانی جامعه قرار می‌گیرد از لحاظ مقتضیات و شرایط تاریخی حائز اهمیت اند. در تاریخ آمده است که معزالدوله در بغداد در دهه اول محرم امر کرد تمامی بازارهای بغداد را بسته سوگ سیاه پوشیدند و به تعزیه سید الشهداء پرداختند و این رسم در بغداد تا اوایل حکومت سلجوقی برقرار بود. معزالدوله سوگواری را برای خاندان رسول خدا عمومی کرد و طی هفت قرن مرحله به مرحله شکل تعزیه یا شبیه خوانی از آن خارج شد. (بیضایی، ۱۳۴۴: ۱۲۲) به این ترتیب راه انداختن دسته‌های سوگواری در دوره‌های اسلامی صورت مذهبی به خود گرفت و از طریق بیان محاسن و صفات عالیه مقدسین و معصومین حالت تقدس دینداری یافت. در اواخر قرن دوره صفویه تعزیه به صورت نمایشی مذهبی تحول نهایی خود را طی کرده و به آن شکل که امروز وجود دارد در آمده است. ژان کالمار می‌نویسد: در دهه‌های آخر سده دهم هجری قمری شاهد متداول شده مراسم سوگواری ماه محرم در مراکز شهری ایران هستیم با سوگی عمومی که گرایش به آن دارد که از دهه اول محرم فراتر نهد و تا بیستم و حتی بیست و هشتم صفر کشانیده شود. (کالمار، ۱۳۶۷: ۱۶۵) عصر صفوی را مرحله اوج گیری و دوران طلایی حیات مجالس عزاداری امام حسین (ع) می‌توان دانست. مراسم عزاداری نزد صفویان چنان اهمیت داشت که حتی هنگام نبرد نیز تعطیل نمی‌شد. هر چند که سیر تکامل آن در این دوران کامل نشد ولی می‌توان گفت از همین دوران عزاداری امام حسین (ع) علاوه بر بعد مذهبی، وجهه ملی یافت و به یکی از آیین‌های ملی و ایرانی مبدل شد و توانست نقش بی‌بدیل در ثبات بخش و ایجاد یکپارچگی در ایران آن زمان ایفا کند. (منتظر القائم و همکاران، ۱۳۹۶: ۳۷-۷۲)

در عهد صفوی برای کسانی که در مدح امامان و شهیدان کربلا شعر می‌سرودند افتخاری بس بزرگ پدید می‌آمد و به گفته ژان کالمار، انگیزه و محرک عمده پیدایش این فضای فرهنگی سروده‌های شعری بزرگی چون محتشم کاشانی بود. هفت بند محتشم کاشانی که از شاهکارهای مرثیه سرایی این دوره و دوره‌های بعد از او ست الهام بخش سایر شعرا در دوره‌های بعدی است. نوحه خوان‌ها و تعزیه خوان‌ها در آغاز با استفاده از روش تکخوانی و طولانی به ایفای نقش می‌پرداختند، اشعارشان ساده و آکنده از عبارات محاوره‌ای بود. تکخوانی‌ها عموماً به صورت اشعار ساده و کم وزن مثنوی نوشته می‌شد و گاه اصلاً فاقد وزن بود. نقال‌ها برای جلب نظر حاضرین و تماشاگران و تأثیرگذاری بر آن‌ها و برانگیختن عواطف، اغلب از واژه‌هایی مانند بمیرم، ای برادر، وای بر من، آه و غیره که عمدتاً توأم با ناله و اندوه بود، استفاده می‌کردند. (فربد، ۱۳۸۶: ۱۴۵-۱۶۲) در دوره قاجاریه آیین‌های سوگواری روضه خوانی و تعزیه خوانی به معنی نمایش‌های مذهبی و به معنی اخص آن هم از نظر محتوی و هم از نظر کیفیت و هم از نظر برگزاری و محل آن به اوج تکامل رسیده بود.

۴- عزاداری چیست؟

عزاداری از مقوله یاد و ذکر است. یاد کسی که به مصیبتی دچار شده است و یاد کسی که به علل طبیعی یا غیرطبیعی از قبیل قتل، حادثه و امثال این‌ها از دنیا رفته است. شکی نیست که انسان موجودی است که طبیعتاً فراموش‌کار است و نسبت به چیزهایی

که توجه به آن‌ها برایش مفید است، دچار غفلت می‌شود. در این مواقع یادآوری آن مورد انسان را از ابتلا به حوادثی که برایش مضر و یا هلاک‌کننده است، نجات می‌دهد و از آثار خوب توجه به آن موضوع، بهره‌مند می‌سازد. یک اصل کلی و یکی از قوانین مهم خلقت این است که غفلت از چیزی که برای سعادت دنیا و آخرت انسان مفید، لازم و ضروری باشد، انسان را دچار خسران دنیایی و یا آخرتی می‌کند و به همین دلیل لازم است به هر وسیله ممکن او را متوجه آن مهم کرد و غفلت او را برطرف ساخت.

عزا در لغت، به معنای صبر و شکیبایی کردن و صبر کردن در مصیبت و سوگی که بر انسان وارد شده است و به تعبیر دیگر اظهار تسلی خاطر به صاحبان مصائب و دعوت از آنان به صبر و شکیبایی و ترغیب ایشان به بردباری و تحمل سختی‌ها و مصائب پیش آمده است. (علیرضایی جاهد، ۱۳۹۵: ۱۸۰) در جوامع مختلف، عزاداری معمولاً در قالب مراسم جمعی، در چند مرحله زمانی (سوم، هفتم، چهلم و...) و با آدابی مخصوص برگزار می‌شود و روی هم رفته، تأثیر بسیار شگرفی در آرامش بخشیدن به افراد داغ دیده دارد. پس از گذشت چهارده قرن از حادثه عاشورا، شرکت کنندگان در عزاداری امام حسین (علیه السلام) در واقع، خویشتن را مصیبت زده و داغدار آن حادثه بزرگ می‌یابند و با شرکت در این مراسم عملاً به یکدیگر و نیز به صاحبان اصلی مصیبت (اهل بیت علیهم السلام) تسلی می‌دهند. عزاداری امام حسین (ع) یکی از مردمی‌ترین رسم‌های اجتماعی میان مسلمانان می‌باشد که همگان در هر سن و از هر صنف زن و مرد، پیر و جوان و خردسال، با حضور در آن، پیام‌ها و درس‌های حماسه حسینی را با عمق جان دریافت می‌کنند.

۵- حادثه کربلا

واقعه کربلا یا واقعه عاشورا، شهادت امام حسین علیه السلام در کربلا به همراه یارانش در مقابل لشکری از کوفه در روز دهم محرم سال ۶۱ ق می‌باشد. واقعه کربلا دلخراش‌ترین فاجعه تاریخ اسلام نزد مسلمانان به ویژه شیعیان است. شیعیان در آن روز، مراسم سوگواری بسیار گسترده‌ای برگزار می‌کنند. این واقعه با مرگ معاویه (۱۵ رجب ۶۰ ق) شروع حاکمیت فرزندش یزید آغاز شد. حاکم مدینه تلاش کرد از امام حسین (ع) برای یزید بیعت بگیرد؛ اما حسین بن علی (ع) شبانه از مدینه به طرف کوفه حرکت کردند. در این سفر خانواده امام شماری از بنی هاشم و برخی از شیعیان همراه امام حسین (ع) بودند. امام حسین (ع) حدود چهار ماه در مکه ماندند. در این مدت دعوت نامه‌های اهالی کوفه به دست ایشان می‌رسید. سرانجام روز ۸ ذی الحجه امام حسین (ع) راهی این شهر شدند. پیش از رسیدن به کوفه امام از پیمان شکنی کوفیان و شهادت مسلم که وی را برای آگاهی از شرایط کوفه به آنجا فرستاده بود با خبر شدند؛ و پس از آنکه حر بن یزید راه را بر ایشان بست به سمت کربلا رفتند و در آنجا با لشکر عمر بن سعد رویه رو شدند. عبید الله بن زیاد، عمر بن سعد را به فرماندهی منصوب کرده بود. دو سپاه در ۱۰ محرم معروف به روز عاشورا با هم جنکیدند در این جنگ ناعادلانه امام حسین (ع)، برادرش عباس بن علی، فرزند شش ماهه اش علی اصغر و ۱۷ نفر از بنی هاشم و بیش از ۵۰ نفر از یارانش شهید شدند. عصر روز عاشورا سپاه یزید به خیمه‌های بازماندگان حمله کرده و خیمه‌های را آتش زدند. مسلمانان این شب را شام غریبان می‌نامند. امام سجاد (ع) به علت بیماری درگیر جنگ نشدند و زنده ماندند و به همراه حضرت زینب و سایر اهل بیت اسیر سپاه دشمن شدند.

۶- اوضاع طبیعی، تاریخی و اجتماعی شهرستان مراغه

شهرستان مراغه سرزمین زیباییها و دیاری برای تمام فصول است. بهار زیبا و فرح‌انگیز دامنه‌های کوه سهند، تابستان خنک و دلچسب کناره‌های رودخانه‌های صوفی چای، پائیز هزار فام و برگ‌ریزان باغات و زمستان سپید و پربرف کوه‌های مراغه، این شهرستان را به سرزمین شگفتیها تبدیل کرده است. شهرستان مراغه دومین شهر بزرگ استان آذربایجان شرقی در شرق دریاچه ارومیه و بر دامنه کوه سهند قرار گرفته و از شمال به شهرستان تبریز و عجب‌شیر و ارتفاعات کوه‌های سهند با حداکثر ارتفاع ۳۷۱۰ متر و از سمت شرق به شهرستان هشترود و رشته کوه‌های شرق با حداکثر ۲۵۰۰ متر ارتفاع از سطح دریا و از جنوب به ملکان و کوه‌های کم ارتفاع با حداکثر ۱۵۰۰ متر ارتفاع و بالاخره از مغرب به بناب و دریاچه ارومیه با ارتفاع تقریبی ۱۲۷۵ متر از سطح دریا محدود است و دارای دو بخش مرکزی و سراجو با ۱۷۱ روستا می‌باشد. (سپهروند، ۱۳۸۱: ۴۵) مراغه با حدود ۱۵۰۰ کیلومتر مربع وسعت همچون نگینی سبز در میان شهرستان‌های آذربایجان می‌درخشد و تاریخ کهن خود را در جای جای دشته‌ها و کوه‌ها پنهان دارد. این شهرستان با ۲۵۰ هزار نفر جمعیت همواره دومین شهر بزرگ استان محسوب می‌شود. این شهرستان بیشترین وسعت استان آذربایجان شرقی را به خود اختصاص داده است. وجود ارتفاعات در شهرستان مراغه، بافت شهر را به دو قسمت کوهپایه‌ای و جلگه‌ای تبدیل ساخته و بر تغییرات آب و هوایی تأثیر نموده و آب و هوای شهر را معتدل ساخته است. تاریخ واقعی بنای مراغه با توجه به شواهد موجود به قبل از میلاد مسیح (ع) می‌رسد. (مروارید، ۱۳۷۲: ۲۵)

به نوشته دیاکوف در سال ۷۱۵ قبل از میلاد، ناحیه کنونی مراغه جزو سرزمین ماننا بوده و به نام ایالت اوشن دیش نامیده است. (دیاکونف، ۱۳۸۳: ۷۴) بطلمیوس در قبل از میلاد مسیح مراغه را جزء اقلیم چهارم از اقلیم هفتگانه ربع سکون شمرده و دریاچه ارومیه را به دلیل واقع شدن در کرانه غربی مراغه، مارکیانه نام نهاده است. مارک آنتوان در سال ۳۶ قبل از میلاد هنگام ذکر حوادث پارت‌ها از این مکان به نام فرائه تا یاد می‌کند. عده‌ای نیز معتقدند شهر تاریخی فراسپه که توسط آنتونیوس سردار رومی محاصره ولی به تصرف نیامد همان مراغه است. به اعتقاد برخی از مورخین نام مراغه، بیگمان همان ماراوا یا باداواو به معنی جایگاه ماد می‌باشد. موقعیت سوق الجیشی، اقلیم فرهنگ و سنن اجتماعی مراغه، وجود مردمی با عاطفه، درایت و صداقت از دوران گذشته، محقق بزرگ خواجه نصیرالدین طوسی را بر آن داشت تا هولاکو خان مغول را تحت تأثیر قرار داده و شهر مراغه را به پایتختی مرکز حکومت ایلخانیان انتخاب نماید و با تأسیس و ایجاد رصدخانه مراغه موجبات روی آوردن دانشمندان و جویندگان علوم مختلف از جمله منجمین، ریاضی‌دانان، فلاسفه به مراغه جهت تلمذ از محضر اساتید و دانشمندان عصر را فراهم نموده است. استعدادهای بالقوه منطقه و نعمات خدادادی و وجود آبهای معدنی در اطراف شهر از جمله ساری‌سو، گشایش و قره پالچق و ... در رشد و شکل‌گیری شهر مراغه در طول تاریخ مؤثر بوده است. (یوسف جمالی، ۱۳۷۷: ۹۸)

۷- مراسم ماه محرم در شهرستان مراغه:

ایام دهه اول محرم در شهر حسینی و مذهبی مراغه سرشار از آیین‌هایی است که در سوگ سومین امام شیعیان و پرچمدار نهضت عاشورا و یاران باوفایش اشک بر دیده همگان جاری ساخته و نشانی از حب آل الله را به تصویر می‌کشد. خطه آذربایجان بویژه مراغه همواره در ایام محرم پذیرای خیل عاشقان حسین (ع) است که به عشق سوگواری آن حضرت از سراسر کشور از آیین‌های سنتی و گاه منحصر به فرد این شهر تاریخی دیدن کرده و همراه با نواهای حزین آن به عزاداری می‌پردازند. یک هفته عزاداری‌های پر شور سوگواران در هر نقطه از شهر و تکایای قدیمی و سنتی چون کاروانسرای بزرگ، سراهای متولار، خواجه ملکم، مساجد شیخ بابا، میادین شجاع الدوله، امام حسین (ع)، دروازه و چندین مکان و تکیه مذهبی همه و همه حکایت از عمق ارادت مردمان این شهر به اما سوم شیعیان دارد. (تصویر شماره ۱)

تصویر ۱- آماده شدن محله‌ها برای عزاداری، (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

دسته جات شاه حسین گویان که حتی از چند روز پیش از ماه محرم، آیین سنتی خود را در شب‌های این شهر محله به محله آغاز می‌کنند، با سینه زنی، زنجیر زنی و چوب گردانی همراه با طنین معروف شاخسی و اخسی عزاداری و سوگواری نمادین خود را که آیینی سنتی در خطه آذربایجان است به نمایش در می‌آورند. این آیین سنتی که قدمتی ده‌ها و شاید صدها ساله در این دیار دارد تا شب تاسوعا که آیین شمع گردانی در این شهر برگزار می‌شود ادامه داشته و آخرین آیین آن در محل حسینیه تاریخی حاجی غفار برپا می‌شود. عزاداران حسینی به صورت رسمی از سومین روز ماه محرم که روز علم بندی حضرت ابوالفضل العباس (ع) نامیده می‌شود، مملو از جوانان، بزرگان و ریش سفیدان هیئت‌ها، دسته جات سوگواری‌های خود را به حرکت درآورده و کاروان عزای حسینی را باردیگر به راه می‌اندازند. آیین سنتی علم بندی در محلات بزرگ و تاریخی این شهر از جمله دروازه، چهل پا و شجاع الدوله با حضور هزاران نفر از عاشقان اباعبدالله الحسین (ع) با شور خاصی به یاد علمدار باوفای دشت کربلا عباس بن علی (ع) برگزار می‌شود که سرآغازی برای آیین‌های سنتی عزاداری در ماه محرم لقب گرفته است. (تصویر شماره ۲)

هشتم ماه محرم و به عبارت مصطلح مردم این دیار (تاسوعای کوچک) هیئت‌های عزاداری آیین سنتی واعباس را در هیئت‌های مختلف برگزار می‌کنند. در این آیین، سوگواران و عزاداران با شور حسینی شعار هاویلا للعباس و اوایلا - اوایلا للعباس هاویلا!

۱. نام دیگر این شهر همچون افراه‌رود، افراه‌روح، افراه‌رود، افراه‌رود، افراه‌رود، امدادها‌رود، ماراوا یا ماراوا و ماراغا می‌باشد.

را به یاد حضرت ابوالفضل (ع) در گروه های کوچک و بزرگ زمزمه کردن و با زنجیرزنی مصیبت های بزرگ عاشورا را به یاد می آورند و مویه می کنند. (تصویر شماره ۳ و ۴)

تصویر ۳- مراسم یاعباس (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

تصویر ۲- برافراشتن علم دروازه به طول ۵۰ متر. (ماخذ: از سایت کانال مراغه).

آیین شمع گردانی یا همان شمع پایلاماخ از جمله آیین های سنتی است که از سالیان دور در این شهر با حضور عزاداران حسینی به صورت فردی، صورت گروهی یا در قالب موکب های عزاداری در روز تاسوعا برگزار می شود. در این آیین که از عصر روز تاسوعا آغاز و تا پاسی از شب و اذان صبح ادامه دارد، به یاد شب وداع و آخرین بیعت امام با یاران باوفایش در صحرای کربلا، ۴۱ شمع را در ۴۱ مسجد و حسینیه شهر روشن می کنند. همچنین در روز عاشورا اغلب دستجات حسینی در قالب هنر شبیه خوانی، صحنه بازگشت بی سوار ذوالجناح اسب امام حسین (ع) از میدان جنگ به میان خیمه های اهل بیت (ع) را در قالب موکب های عزاداری حسینی به نمایش در می آورده و با شعرهایی از جمله شیعه باشون ساغ اولوسون - بو ماتمه عزاده مصیبت شهادت امام را به یاد می آورند. شهرستان مراغه با حدود ۳۲۶ مسجد شهری و روستایی و ۱۴۰ هیات عزاداری حسینی از شهرهای مهم مذهبی کشور محسوب می شود. (تصویر شماره ۵)

تصویر شماره ۵- مراسم تاسوعا، آیین شمع گردان (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

تصویر ۴- مراسم یاعباس (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

۸- مراسم الله الله حسینیه وینا

شهر مراغه از زمانه های بسیار قدیم دارای هیت های متعدد سوگواری بود و هیت عزاداری حاجی غفار یکی از قدیمترین هیت های عزاداری سرور شهید حضرت سید الشهدا (ع) در شهر ستان مراغه می باشد. این حسینیه در اوایل حکومت محمد علی شاه قاجار از سوی فردی مشهور به رئیس التجار و با الگو برداری از این های کربلا بنیان گذاری شده است؛ و در یادداشت برداری فرزند حاجی غفار از نحوه عزاداری در آن دوران همچنان پرفقدارترین حسینیه این شهر ستان به شمار می رود. مرحوم حاج غفار که در سن ۶۳ سالگی و در اثر بیماری چشم از جهان فرو بسته بود براساس وصیت خودش در مسجد ملارستم مراغه که یکی از اولین مساجد دوران صفوی و الگوی مساجد و بناهای ستون دارای چون علی قاپو و چلستون اصفهان است دفن شده. مرحوم حاج غفار در وصیت نامه اش اموال منقول و غیر منقول خود را وقف این حسینیه و چهار فرزندش میرزا عبدالله میرزا مشهدی حسینعلی مشهدی عبد الرحیم و میرزا محمد را ملزم به خدمت به عزاداران کرد. شادروان حاجی غفار موسس این هیت از زمره مردان متدین

و با ایمان و معتقد این شهر بود. شادروان حاجی غفار در گذشته سفری به کربلا دارد در این سفر تحت تأثیر و شیفته عزاداری آنان واقع شده و پس از بازگشت از کربلا با الگو برداری از کربلا و برنامه های عزاداری در آن مکان اقدام به تاسیس یک حسینیه و اجرای همان مراسم در مراغه می نماید. این مکان مقدس که متشکل از یک حسینیه شش گوش و شش اتاق شامل قسمت زنان در دو طبقه، چاپخانه، کفش کن و آشپزخانه است بایک ایوان و چهارستون به شیوه معماری کربلای معلا ساخته شده است. مؤسس این حسینیه مرحوم حاج غفار بوده که ۲۰۰ سال پیش در مقابل حسینیه قدیمی خود اقدام به احداث حسینیه جدیدی کرده است. در داخل حسینیه که مفروش است نصاب متعددی از صحنه های قیام به صورت نقاشی دیده می شود و شعارهای مختلفی در وصف امام حسین (ع) بر پارچه های رنگارنگ نوشته و بردیوار حسینیه نصب شده است. آنچه که در این حسینیه به خوبی مشهود است تصاویر نقاشی شده و دست نوشته های مختلفی است که از سوی مردم به حسینیه اهدا شده است. تمام هزینه ساخت حسینیه حاج غفار که سه صحن دارد از سوی مرحوم حاج غفارتامین شده و از ۲۰۰ سال پیش تا کنون در ظهر عاشورا یک وعده غذا ۲۰ تا ۳۰ هزار نفر در این مکان آماده و توزیع می شود. در این حسینیه یک اجاق برای پخت غذا وجود دارد که معروف به اجاق ابوالفضل (ع) است و بیماران و نیازمندان در روزهای هفتم تا دهم محرم با بست نشستن در این مکان شفای خود را طلب می کنند. یکی از خادمان حسینیه حاج غفار می گوید: این اولین حسینیه و هیئت در مراغه بوده و هیئت های عزادار بعدی بتدریج بعد از آن شکل گرفته اند. در روز اول محرم این مکان توسط زنان غبارروبی می شود و روز دوم محرم هیئت عزادار این حسینیه به صورت دستجات عزادار به بازار می روند و عزاداری می کند. در آیین عزاداری الله الله حسینیه وینا عزاداران قبل از طلوع آفتاب پارچه های سفید یا حوله هایی به نشانه احرام بر تن کرده و به یاد احرام حضرت زینب (س) برای وداع با سالار شهیدان در عصر عاشورا به حسینیه حاجی غفار می روند. زائران لباس احرام می پوشانند و با همان لباس احرام به نماز صبح می پردازند. پس از عزاداری و نماز صبح با صورت های گل آلود و پای برهنه و هروله کنان، ندای الله الله حسین وینه سر می دهند و بعد از چند دقیقه این دم به نوای همگانی تبدیل می شود. پس از آن از هیات بیرون می شوند و عزای خود را علنی می سازند. (تصویر شماره ۶ و ۷) عزاداران به دنبال پرچم خونین که الله الله حسین وینه بر روی آن نوشته شده هست به حرکت می آیند. (پولادی، ۱۳۹۴: ۸۴)

تصویر ۷- عزاداران در حال حرکت به سمت میدان اصلی شهر (ماخذ: پژوهشگر، شهرپور ۹۷)

تصویر ۶- افراد به صورت احرام بسته در حال حرکت (ماخذ: پژوهشگر، شهرپور ۹۷)

از اینجا به بعد با قدمهای آهسته به سوی میدان اصلی شهر به راه می افتند. عزاداران هر چقدر که به میدان اصلی شهر نزدیک می شوند سرعت خودشان را بیشتر و شروع به دویدن می کنند. تا میدان اصلی شهر برسند هزاران نفر دیگر به آن ها می پیوندند. در مسیر راه عزاداران، قربانی هایی توسط مردم صورت می گیرد که گوشت قربانی برای پختن غذای نذری به وقت ظهر برای عزاداران می باشد. همچنین در مسیر راه افرادی با خرما، چای و شیر از عزاداران پذیرایی می کنند. (تصویر شماره ۸) به حال وجود عزاداران همراه با لباس احرام در روز شهادت امام حسین (ع) پیوندی بین ارزشهای مقدس حج و شهادت هست.

تصویر ۹- عزاداران به صورت احرام بسته در حال حرکت، (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

تصویر ۸- افرادی هم در مسیر حرکت از عزاداران پذیرایی می‌کنند (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

عزاداران با پای برهنه در سرمای و گرمای مراغه به تکریم این مراسم اهتمام می‌ورزند. حتی ذکرهایی هم که در مسیر راه می‌گویند از کربلا آمده است. از این رو هیات حاج غفار مراغه به برگزاری مراسم الله الله حسین وینه مشهور است. معنی لغوی الله الله حسین وینه این هست که خدایا خدایا حسین من کجاست. این مصرعی از بیت عربی است که در روز عاشورا از سوی عزاداران آنجا مطرح می‌شود و مصرع دوم آن این هست که حسین (ع) را با شمشیر قطع قطع کرده اند. از لحاظ مفهومی شاید به معنای آن باشد که عزاداران در لباس احرام در روز عاشورا در جستجوی راه امام حسین (ع) هستند. جماعت همچنان فریاد زنان می‌گویند حسین من کجاست. اینها که حسین (ع) را گم کردند و لباس احرام را به نشانه آخرین حج امام حسین (ع) همراه خود به روز مراسم شهادت ایشان می‌آورند. (تصویر شماره ۹) زمانی که عزاداران به مرکز شهر می‌رسند بعد از مدتی شروع به سینه زدن می‌کنند و سپس به صورت نشسته شروع به عزاداری می‌کنند. این مراسم تقریباً تا طلوع خورشید ادامه می‌یابد و سرانجام عزاداران با سر دادن شعار اللهم لیبیک یا حسین این مراسم را به پایان می‌رسانند و سپس با پراکنده شدن عزاداران، هیات‌های دیگر به صورت دسته‌گردانی شروع به عزاداری می‌کنند. (تصویر شماره ۱۰ و ۱۱)

تصویر ۱۱- عزاداران به صورت نشسته در مرکز شهر در حال عزاداری، (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

تصویر ۱۰- عزاداران به صورت نشسته در مرکز شهر در حال عزاداری، (ماخذ: پژوهشگر، شهریور ۹۷)

نتیجه‌گیری

از سالیان پیش با تاسیس و برپایی حسینیه‌ها و موبک‌های عزاداری در شهرستان مراغه، عزاداران دشت نینوا در زیر بیرق گرد هم می‌آیند و با شعارهای معروف حسینی بر رنج‌های امام حسین (ع) و تنهایی آن حضرت و یاران با وفایش اشک و داغ حسرت تازه می‌کنند. شهرستان مراغه به‌عنوان یکی از پایتخت‌های عزاداری محرم در ایران اسلامی است که با برافراشته شدن علم و بیرق عزاداران با نام سقای دشت کربلا حضرت عباس بن علی (ع) همراه است. آیین‌های سنتی عزاداری شهرستان مراغه به‌عنوان سندی زنده و گواهی بر ایمان و اعتقاد راسخ مردمان این مرز و بوم به امام حسین (ع) و نهضت عاشورا می‌باشد. واقعه جانگداز عاشورا در میان تمام حوادثی که در تاریخ بشریت به وقوع پیوسته از ویژگی‌های خاصی برخوردار است که نه تنها بر اثر مرور زمان دستخوش فراموشی نگشته بلکه روز به روز بر عظمت و شکوه این حادثه افزوده و سیمای نورانی اش پر فروغ تر می‌گردد چرا که امام حسین (ع) زنده‌کننده دین اسلام بود. آیین احرام‌بندی یا آئین 'الله الله حسینا واینا' آخرین مراسم سنتی دهه اول محرم است که در صبح روز عاشورا با حضور خیل عظیم هزاران نفر از عزاداران از نماز صبح با پوشیدن حوله و لباس احرام در حسینیه حاج غفار و موبک عزاداران این هیئت برگزار می‌شود. آیین‌های سنتی عزاداری در مراغه با قدمتی چندصد ساله همواره

پذیرای خیل عظیم سوگواران و گردشگران مذهبی از سراسر کشور است که در آن ارادت مردمان این خطه را به سرور و سالار شهیدان امام حسین (ع) به نظاره می‌نشینند.

منابع

- بیضایی، بهرام. (۱۳۴۴) نمایش در ایران، انتشارات کاویان، تهران.
- پولادی، مهدی. (۱۳۹۴) عزاداری و مراغه- شیوه‌های عزاداری، هیات حسینی و جمعی از شعرای مرثیه سرای مراغه، انتشارات آل علی (ع)، قم
- پایگاه مجلات تخصصی نور، مقاله حاج غفار قدیمی ترین حسینیه و دارالقرآن مراغه، اردیبهشت ۱۳۸۰، شماره ۵۶.
- جلیلیان، محمد. (۱۳۶۹) اولین گردهمایی مردم‌شناسی، سازمان میراث فرهنگی، تهران.
- چلکووسکی، پیتر. (۱۳۶۷) هنر بومی پیشرو ایران، ترجمه: داود حاتمی، انتشارات علمی فرهنگی، تهران.
- دیاکونوف، ایگور میخائیلوویچ. (۱۳۸۳) تاریخ ماد، ترجمه: کریم کشاورز، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- رضی، هاشم. (۱۳۵۵) مردم‌شناسی اجتماعی، انتشارات آسیا، تهران.
- راوندی، مرتضی. (۱۳۷۱) تاریخ اجتماعی ایران، جلد ششم، انتشارات امیر کبیر، تهران.
- سپهروند، مجید. (۱۳۸۱) مراغه در سیر تاریخ، انتشارات احرار، تبریز.
- علیرضایی جاهد، یعقوب. (۱۳۹۵) نوحه سرایی و عزاداری- پژوهشی از دیدگاه قرآن و نهج البلاغه، انتشارات منشور سمیر، تهران.
- فرید، محمد صادق. (۱۳۸۶) هنر در سوگواری های مذهبی در ایران، فصلنامه فرهنگ مردم ایران، شماره ۱۴۵-۱۶۲.
- کالمار، ژان. (۱۳۶۷) تعزیه هنر بومی پیشرو ایران- اقامه تعزیه- ترجمه: داوود حاتمی، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی، تهران.
- مورن، ادگار. (۱۳۷۰) سرمشق گمشده، ترجمه: علی اسدی، انتشارات سروش، تهران.
- مروارید، یونس. (۱۳۷۲) مراغه از نظر اوضاع طبیعی- اجتماعی، اقتصادی و تاریخی، انتشارات علمی، تهران.
- منتظر القائم، اصغر و همکاران. (۱۳۹۶) بررسی تغییرات اجتماعی مراسم و مناسک عزاداری عاشورا در ایران، فصلنامه علمی پژوهشی شیعه شناسی، سال پانزدهم، شماره ۵۸، ۳۷-۷۲.
- یوسف جمالی، محمد کریم. (۱۳۷۷) تاریخ تحولات سیاسی ایران در دوران مغولان و ایلخانان تا صفویه در ایران، اصفهان.

سال پنجم، شماره ۴۸، آذر ۱۳۹۸

نشریه علمی-پژوهشی
ISSN: 2476-3667